

איגרת מצפת משנת שס"ח (1607)

שרגא אברמסון

מצבה של צפת בשנות המחצית השנייה של המאה הרביעית לאלף החמישי ידוע לנו מהרכה תעודות, איגרות והקדמות לספרים וכן מן שאלות ותשובות; מכל אלה מצטרפת תמונה עגומה של המצב הכלכלי הקשה של העיר. משולחים הרבה יצאו ממנה אל תפוצות ישראל בכל מקום, כדי להתריע ולהזעיק עזרה לתושבי צפת.

מפורסמות איגרותיו של ר' שלמה שלומיל מדרעזניץ, תושב צפת מאז שנת שס"ג. באחת מאיגרותיו הוא מרבה לשבח את ארץ ישראל ואת טובה¹ ובאיגרתו הגדולה משנת שס"ז, היינו ארבע שנים לאחר שהגיע לארץ, הוא שר שיר של שבחים לארץ שהכול בה וטעם פירותיה משובח². ולכאורה הוא ניגוד למה שאנו יודעים על הדחק והצער והרעב ששררו באותן שנים בצפת³. בקשו להסביר את הדבר בכך, שר' שלמה היה שקוע בעולמות העליונים ולא חש בכל הסבל אשר סבלו תושבי צפת בזמן הזה⁴. אבל באמת כשאנו מדקדקים בדבריו, אנו רואים שאין כל סתירה ביניהם: כשהוא משבח את טובה של הארץ אינו אומר אלא, שארץ-ישראל פירותיה יפים וטעמם מתוק והשפע הוא גדול, אבל אינו אומר שהפרוטה מצויה ואפשר לו לאדם ליהנות מכל זה. ובאיגרתו השנייה משנת שס"ז הוא אומר בפירושו:

זולת זה מצאתי כל ארץ הקדושה מלאה ברכת ה' ושובע גדול וזול גדול אשר אין להעריך ואין לשער ואין לספר ואני כשראיתי השפע הגדול הנמצא בארץ הקדושה וראיתי ישראל אין להם זכות לאכול מפריה ולשובע מטובה [הדגשה זו ולהלן שלי, ש"א] בכיתי בכיה גדולה ואמרתי מי יתן והיו אחינו ב"י יודעים המעשר לבד מהשפע והטובה והשובע גדול שנמצא כעת בא"י היו בוכים יום ולילה...

ולאחר תיאור השפע הוא מסיים: 'באופן מי שזכה מהש"י לקבוע דירתו בא"י ויש לו מעט ממון שיוכל להתפרנס אשריו ואשרי חלקו...' כאן כבר רמוז כל מה שאדם נכון יכול להבין מן

1 יש"ר מקנדיאה (יוסף שלמה רופא דלמדיגו), תעלומות חכמה; שבחי הארץ. בנוגע למכתבים של ר' שלמה בכלל, נשאו ונתנו בניהו ותמר, עיי' ספרו של ד' תמר 'מחקרים בתולדות היהודים בארץ ישראל ובאטליה', ירושלים, תשל"ז, עמ' 168 ואילך. ואני מעיר על פרט אחד: באגרת ר' שלמה במעשה הארץ והילד, שכתוב באגרת ר' שלמה: כעבור כמו חצי שעה ראה זה הגער וכו', ובאור הישר: לשעה הסתכל הרב בפני הגער וכו'. אין צורך לסרס את דברי ר' שלמה ולומר: לאחר זמן קרוב לשעת החופה, כיון שעבר כמו חצי שעה לפני החופה וכו', אלא במקום חצי שעה צריך לומר חצי שנה, והכל מובן ופשוט. ו'לשעה' שב'אור הישר', פירושו: לזמן (מסויים), ואין צורך לתקן אף שם: לשנה!

2 תעלומות חכמה, שם.

3 עיין, למשל, בתיאורו של שליח צפת ר' יוסף טוב צהלון, בהקדמתו לשאלות ותשובות שלו (שו"ת לר' יו"ט צהלון, ויניציאה תנ"ד). אמנם הוא מדבר על זמן קצת קודם לזמן שאנו עומדים בו, אבל כך אנו שומעים מן תיאורי כל שליחי צפת (ראה, למשל, א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשל"ז, עמ' 233-255). שקול הגה ונהי עולה מן התיאורים על רוחקה של צפת, ומכל זה אין אנו שומעים לכאורה דבר וחצי דבר במכתבי ר' שלמה.

4 ש' אסף; אגרות מצפת, קבץ על יד, יג, ג (ת"ש), עמ' קיט.

ספר מגן אברהם

פירוש על

התוספתא

מסדר הגויקין אשר זיקק בצרוף כסף מווקין ההיבד הגאון
הכפרותם כעל מגן אברהם. מה לנו לספר בשבחיו והתלתו תהלתו
עומדת לעד על פי שני חיבוריו אשר האיר עינינו בתורתו אחר
נודע ביהודה ובישראל גדול שמו מגן אברהם על הארח חיים.
מיו חיים עמוקים דלה לנו השקה את בני ישראל. והשני בקורא
שמו לתרענן ברק השנון מילהא עמיקתא מתבונן על הילקוט
שמעוני ועתה תליתברך זכינו לפירוש על התוספתא מסדר
גויקין ביאר כל חרלין וסדקין מלבן כשלג מברך כל סתום ונעלם
דברי נבוחים אלהים ואנשים משמחים ברוך אלהי אברהם
אשר חלק מחכמתו ליראיו וכל שירתו קודמת לחכמתו חכמתו
מתקיימה ושלום לעד בלי ירח ואור תורתו עלינו
יגן יופיע ויזרח:

יגם סה תמלאו לקפן סלק השני של המסדר

הלחם הפנים

מהלכות יי"ג ואלך עד סיוע ת"כ. עם שללנות ותשובות גאוני ארץ אשר
מדעמו אחר הדפסת הלחם הפנים ומסיון א' עד סיון ת"כ עם כמה וכמה
חלופי דשים קה שלא נמלא בראשונים עם כמה חידושים של גאון בעל
מגן אברהם ה' הסתן המחבר הגאון בעל המסדר מגן אברהם הכ"ל:
ה"ה בעל המחבר חקי חיים ומקי לעת ומקי משפט
ולחם הפנים

באמשטרדם

בית סדר' שלמה בן נהר' יוסף כ"ז ול פרופס

מכר ספרים

בשנת ואני בתמים כשתתי אליך פרני וחגני לפק:

שער הספר 'מגן אברהם', ואליו מצורף
'לחם הפנים', אמשטרדם תצ"ב (1732)

התיאור הנלהב שהוא מתאר את הארץ ואת טובה. כיוצא בזה אף התיאור האידילי של יחס הערבים
אל המקומות הקדושים בארץ. וזה מזכיר לנו פתגם שנמצא בתלמוד בפי ר' יוחנן על טבריא:
'נהירנא כד הוו קיימין ארבע סאין בסלע והוו נפישו נפיהי כפן בטבריא מדלית איסר' (זוכרני
כשהיו עומדים ארבע סאין בסלע והיו הרבה נפוחי-רעב בטבריה, מכיוון שלא היה איסר).⁵

5 בבלי, תענית יט ע"ב; בבלי, בבא בתרא צא ע"ב.

בוא וראה שאף במכתב הרביעי של ר' שלמה, לאחר תיאור חכמי צפת וגדוליה הוא אומר: 'ואח"כ אומרים אנא השם חזקם ואמצם [את נדיכי חוץ-לארץ התומכים בצפת] ותן להם רחמנות להטיב לנו ולא נכרת ברעב בארץ החיים ואל יגרמו עונותינו לצאת מארץ חמדה טובה ורחבה בעבור פריסת לחם...'⁶ אם כן, ר' שלמה אינו מכחיד את המצב האמיתי, אלא ששני דברים הם: חשיבות הארץ וגדוליה וחיי יום-יום.

הנה האיגרות שנשלחו ובהן תיאור מצבה הקשה של צפת, נכתבו מטעם מוסדות, שביקשו עזרת הקהל בחוץ-לארץ, אם למוסדות אם ליחידים, וכולן מן הארץ לחוץ. האיגרת הנידונה להלן נשלחה אמנם מן הארץ, אבל לא כדי לבקש עזרה, אלא כדי להניא חכם מלבוא לארץ מחמת המצב הקשה ששורר בה; ולא עוד אלא שהכותב מייצע לחכם שישאר במקומו, כי חשוב יותר לשבת ברוסיה ולהרכיב בה תורה מלעלות לארץ ולהתענות בה עכשיו. לעת זקנתו, כנראה כשלא יוכל להרכיב תורה, אז יעלה לארץ.⁷

האיגרת הקטנה שאני מפרסם מחדש, לא מצאתיה בכתב-יד, כי אם בספר נדפס, אלא שהיא שקועה בתוך הערות ל'שולחן ערוך', ועל-כן לא ראוה חוקרים. המדובר בספר קטן בשם 'לחם הפנים', חלק שני, לר' משה יקותיאל קויפמאן, ב"ר אביגדור כ"ץ.⁸ המחבר היה חתנו של בעל 'מגן אברהם' על 'שולחן ערוך, אורח חיים', ר' זית רענן' על 'ילקוט שמעוני'.⁹ הספר הקטן הזה נספח לספר 'מגן אברהם' על תוספתא נזיקין לבעל 'מגן אברהם'.¹⁰ בחלקו השני של 'לחם הפנים' יש הגהות ל'יורה דעה' מהלכות יין נסך עד הסוף, וכן כמה הוספות וצינונים לכל חלק 'יורה דעה'.

6 אסף (לעיל, הערה 4), עמ' קלב.

7 דרך מחשבה זאת מזכירה לנו את דברי קצת מן הראשונים, שאמרו שבזמנם אין מצווה לעזוב את מקום מושבם בחוצה לארץ, שפרנסתם מצויה להם, ולבוא לארץ להתענות בה. והדברים ידועים. בוא וראה מה שונה מחשבתו של בן הארץ, שגרמה לו שעתו ולא היה יכול לחזור לארץ, הוא אומר אחרת. משם ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) מביא ידיו בספר 'דבר המלך' (חלק ב, דף עה ע"ד, לשער ט פרק ט, סוף ד"ה ליריאיו): 'מי שאין רוצה לשכון בארץ הקודש וירושלם, ישכון פה עיר המעוטה [ליוורנון]. כמדומה לי לא היתה ידיעה זאת למראה עיניהם של כותבי תולדות היהודים בליוורנו, וכותבי תולדות הרחיד"א.'

8 בעל 'חקי חיים' (על 'שולחן ערוך אורח חיים'), 'חקי דעת' (על 'יורה דעה'), 'חקי משפט' (על 'חשן משפט'), 'חקי עזר' (על 'אבן העזר'), 'לחם הפנים' (חלק א, על 'יורה דעה'). חלק א של 'לחם הפנים' נדפס תחילה בהענא תע"ו, וחלק ב באמשטרדאם תצ"ב. לאחר מכן בשנת תצ"ו נדפסו שני החלקים יחד בפיווראד. עיין: "א בן יעקב, אוצר הספרים, ווילנא תרל"ז-תר"ם, אות י, סימן 473: "שמח ישראל". ואת ל סימנים 173-175.

9 ראוי להזכיר כי לא כל מה שנדפס ב'זית רענן' הוא של בעל 'מגן אברהם', אלא מספר 'ברית אברהם', היינו מאיב, עזרא ונחמיה, דברי הימים וחמש מגילות. כמות שהעיר ר' מתתיהו שטראשון (רמ"ש) ב'המגיד', ט, 41 (1865) עמ' 325 (= 'מבחר כתבים', ירושלים תשכ"ט, עמ' רלג).

10 ההדפסה היא משונה: עד בבא מציעא סוף פ"ט הדפיס את כל התוספתא. פרק י השמיט. ממשיך פרק יא עד הסוף. בבא בתרא פ"ג-פ"ד השמיט, וכן פרק ז עד סוף המסכת. זה הכלל: כל פרק שלא היה בו אפילו פירוש עניין אחד השמיטו. מסנהדרין ואילך הדפיס חלקים בלבד. מפרק ב: האב אומר לעבר וכו'. פ"ג — הכל מפ"ה, פיסקא אחת בלבד, וכן מפ"ו. מפרק ז — פיסקאות אחדות בלבד. פ"ח השמיט כולו. פ"ט — יא פיסקא אחת מכל אחד. פרק יב השמיט, ופרק יג הדפיס פיסקא אחת בלי כל פירוש. מפרק יד הדפיס קטע גדול אבל פירוש נמצא בו לסוף בלבד. מכות פ"א יש בו בין פירוש ובין תיקון, אבל אין בו אלא מעט. פ"ב הדפיס קצת אבל אין בו כל פירוש. פ"ג פיסקא אחת והערה. מתוספתא שבועות הדפיס כל פ"א ויש בו ציון בלבד על 'זאם כפר הראשון'. פ"ב השמיט. פ"ג קטע גדול בלי כל פירוש. ולא העתיק יותר ממסכת זאת. מעדיות העתיק מפ"א וקצת הערות. פ"ב השמיט. ומפ"ג העתיק את סופו בלבד, ובלי פירוש. מעבודה זרה העתיק מפרק ג ואף כאן בלי פירוש, ואחר כך מפרק ה העתיק מקצת: אלימלך וכו' ואח"כ מפרק ט פיסקא אחת; וציון. מהוריות העתיק קצת מפרק ב ובוה סיים. קשה לבאר את דרכו של המדפיס. אפשר שידע שישנן הערות למקומות אלה ולא מצאן אחר כך ואפשר שביקש לקבוע נוסח.

ובהגהה ל'יורה דעה', סימן רלו, דף מח ע"א, על דברי הרמ"א בנוגע לשבועה לעלות לארץ-ישראל, מביא המחבר את דברי בעל ת"ה ('תורת הדשן'), סימן פח בחלק פסקים וכתבים, ש'כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשיעור מצוותיו כי זה כל האדם'. וממשיך המחבר:

וכזה הלשון קריתי באגרת ר' אברהם בליף נרו [=נטריה רחמנא ויפרקי(גי)ה] 11 טו חשון שסח נכתוב לווינציאה למהר"ר יהודה זצלה"ה. 12 כמר דוד קאפילש 13 אמר לי שאדוני אמר לו שידבר עמי איך דעתי נוטה אם יבואו לא"י א"ל [אם לאן]. יודע למכ"ת [למעלת כבוד תורתו] שיותר נ"ל [נראה לין] לשבת בארץ רוסיא ולהרביץ תורה בישראל מאשר יבא לא"י, כי לעת עתה א"י מבולבלת מאד הקב"ה ירחם עלינו ועל כל עמו ישראל. הקב"ה יזכהו לזקנה טובה וכשיהיה זקן אזי יבא ברנה לא"י. ובכל מקום שיעסוק אדם בתורה ובמצות שם הוא ארץ ישראל.

ובשעה שר' שלמה שלומיל כתב את איגרותיו הנלהבות, נשמע אפוא קול-נכאים של גדול בתורה, יושב צפת, שדואג לטובתו של מי ששאל ממנו עצה אם לעלות עכשיו לארץ-ישראל. ודאי שהמצב הקשה של צפת באותה שעה גרם לכתוב מה שכתב; וכבר ראינו שאף הנלהב ר' שלמה שלומיל מזכיר את פרוסת הלחם שהם מתפללים עליה. מכל מקום, לא שמענו דברים מפורשים הריפים היוצאים מפי תושב צפת כדברי ר' אברהם אלו.

ולעניין כתב מניעה מלבוא לארץ-ישראל מחמת המצב הקשה, אין הוא חדש באיגרת זאת בלבד. וכבר ידענו שלפני זמנו של הכותב, ולאחר זמנו כתבו איגרות כאלה. די להזכיר את דברי ר' משה באסולה ב'מסעות ארץ ישראל' (בשנת רפ"ב, 1522): 'לא יצא מאיטליאה מי שאין לו מלאכה ולא קרן פן יפול בחרטא ובחזרה. ולחכימא ברמיזא'. 14 וקרוב יותר מה שכתב ר' יקיר בן ר' גרשון מקיטוב, אל חותנו ר' משה אוסטרר, מגיד דק"ק בראדי (משנת תק"כ, 1760) 15: 'גם ראיתי במכתב קודש שדעתו לבוא לא"י ושואל ממני עצה ורשות. אני מוכרח להשיבו מפני הכבוד, יאמין לי לולא

11 ר' אברהם בליף, הוא בוודאי ר' אברהם פליף, מגורי האר"י, שהרבה חידושים שלו נזכרו בספרי הר' חיד"א, ובעיקר ב'פתח עינים', בייחוד לסדר מועד. בליקוט שהובא בשמו להענית כג ע"ב, ד"ה א"נ הני בריוני, כתוב: 'ראיתי ברוב גמרות של קלף המדוייקות ליתיה להאי א"נ וכו', וזהו שכתב רש"י לעיל סוף ע"א אי נמי משום בריוני כתוב בספרינו. ודברי רש"י אדהכא קאי. וכן הסכימו הרבנים מהר"ר סולימאן אוהנה ומה"ר יוס' טוב צהלון (כיוצא בו כתב אף ב'פתח עינים' לסוף מועד קטן!) אבל הרב מהר"ר יעקב אבאלעפיא פירש 'דדברי רש"י הם במקומם והיה גירסתו לעיל' וכו'. ועיין: בן גריון, ספר חמישי, פרק לו. עכ"ל [עד כאן לשון] לקוטי מהר"ר אברהם פליף כ"י. מאלטער במהדורת תענית שלו לא הזכיר את 'פתח עינים' ומה שכתוב בו. ביכסא רחמים' למסכת סופרים פרק ט ה בתוספות ד"ה: ואני, כותב החיד"א על דבר אחד שכתב ב'פתח עינים' על שם ר"א פליף, שמצא אותו אחר כך בחידושי אגודת למהרש"א. בשנת שע"ב כותב חתנו של ר"א פליף בהסכמתו על ספר 'באר שבע' לר' יששכר אילינברג (בדפוס הראשון): 'יעקב בכה"ר [בן כבוד הרב] חיים ז"ל ה"ה חתן החכם השלם חסיד ועניו מוה"ר אברהם פליף זלה"ה [זכרונו לחיי העולם הבא] פה צפת תוב"ב שנת שע"ב לפ"ק. את ההסכמה מזכיר בעל 'באר שבע' בהקדמתו (על ר"א פליף עיין עכשיו מ'בניהו בספר 'אסופות', ספר א ירושלים חשמ"ז, עמ' 10 ואילך).

ר' אברהם פליף אף העתיק את ליקוטי רבינו בצלאל (אשכנזי), שהובאו הרבה ב'פתח עינים'. עיין, למשל, למגילה ז ע"א: בלקוטי רבינו בצלאל כ"י ארוכה לו עלתה, ובראשונה מייתי נוסחאות מתוספות כ"י ושוב כתב כדי לעמוד על ביאור דיבור זה, עיין במהרש"ך [מורנו הרב שלמה כהן] ח"ב וכו', ובסוף הליקוט אמר רחיד"א: 'ונראה הדמוכזי מהרש"ך ח"ב הוא המעתיק מהר"א פליף'. ושם ע"ב אות ב: 'וראיתי בלקוטי רבינו בצלאל כ"י שהעתיק מהר"א פליף והוסיף ממנו ומרבני זמנו' וכו', ולמועד קטן ט ע"א, בשם בנו.

12 לא ידעתי לזהותו, כנראה שהיה מרוסיה, נקלע לוונציה, וביקש להמשיך דרכו לארץ ישראל.

13 לא ידעתי לזהותו. 14 מהדורת ר' בן-צבי, ירושלים תרצ"ח, עמ' 44.

15 ג' שלום, 'שתי אגרות מארץ-ישראל משנות תק"ך-תקכ"ד', תרביץ, כה (תשט"ז), עמ' 435. ועיין בהקדמתו של המחבר.

הלכות נדרים

סימן רכה

בזמן הזה ומתירין נדרים ושנועם כשירצם סגוד ע"ש ויעי
 בסעיף שאחר זה: **ע"ש** שיהיה לנזרך שנת כנון שגדד
 שלא לשחוק יין (חוס' עירונין דף ל') וה"ה אפילו מלבוש הצריך היום (מס' ררי בניאורי
 כמ"ג) ומסיק נש"ע סי' שמ"א ו"ל ובעל מופר נדרי אשמו אפילו שלא לנזרך שנת :
סעיף ל"ו לעלות לא יוכו' עי' ח"ס נבכמים ופסקים סי' פ"ח מענין עלות
 לארץ בני ולעיר הקודש ומסיק לל איש ישער בעצמו בהשגת נפשו
 וצמונו באיזה דרך וכל לעמוד ביראת השם ובשימור מצוותיו כי זה כל האדם עכ"ל :
 וזוהי הלשון קריטי באברת ר' אברהם בליק נרו ע"ו חשון שס"ח ככתוב לווינליה למכ"ר רח
 יקודה זל"ה ה' . כאר דוד קאפילש אמר לי שאדוני אמר לו שידבר עמי איך דעמי
 נוטע אס יבואו לא"י א"ל . יודע למכ"מ שיותר כ"ל לשנת בארץ דוכיא ולכרביץ חורה
 בישראל מאשר יבא לא"י כי לעת עתה א"י מצוללת מאד הקצ"ה ירחם עלינו ועל כל
 עמו ישראל הקצ"ה יוכחו לוקנה טובה וכשיהיה זקן או יבא ברכה לא"י . ובכל מקום
 שיעסוק אדם בחורה וצמאות שם הוא ארץ ישראל עכ"ל : כחב הרמ"ק כל הנכנס לא"י
 שהוא אויר הקודש מח"ל שהוא אויר הקס צריך בכניסתו לעבול ולספר עצמו מחלם
 ואח"כ יכנס כי אז בכניסתו מהקדש אח"כ בחוספת נשמה (טוב הארץ דף י"ו ע"ג) :
סעיף ו' או כאמ' או פרנס' ס"ה כל מנוים ה"ו שנועם הוא (יש"ש) ומין
 מתירין וכו' וכעודעה שאין כוהנין כן (ט"ו) :

סימן רלז

ס"א דין השנועה' ראובן יש לו נוואסה מאניו שלא ישבע בימיו של
 שום דבר בעולם וקרה לו כי נעש' שוקק עם שבעון . ומס' שמעון'
 ובאים יקומיו להשניעו שנועה שוקפין כי לך יעשה שלא יכשיל בלוואת אביו . ופסק
 דיהרימו עליו אס יש לו משל חנירו כלום (בני אהרן סי' ק') (ימים שאין לשנועים נסן
 אפילו שנועה אמר כנר ביארטיו בחקי משפט הנדפס ריש הספר ומס' חדרטנו) :
סעיף ד' שלא אשכ בסוכה' והנ"ח מחמיר לענין מעשה באומר ישינת סוכס
 עליו ועי' לסי' רע"ו :

סימן רמא

איגרתו של
 ר' אברהם בליק
 בספר
 לחם הפנים'

שאהבתו תקועה בלבי הייתי מניח אותו לבוא לכאן ואח"כ היה מתחרט ולא היה סיפוק בידו לצאת
 כי כמה אנשים חשובים באים לכאן ומביאים איזה ממון ואוכלים אותם בשנה ראשונה ואח"כ הם
 יוצאים מדעתם ומשתגעים מרוב צער וכו'. הן אמת ששיבת הארץ היא טובה עד מאד לזקנים
 ולא לבחורים, ולולא שאלהי אברהם היה בעזרתינו וכו'.¹⁶ לכן אם ישמע לעצתי ישב
 במקומו וכשיזכה לשבעים ויהיה ידו מספקת בוא יבוא ברנה וכו'. כמעט כלשון האיגרת
 שלפנינו !